

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

**Révay Mártonné Esterházy Zsófia Isocrates-kötetének
kötése és későbbi possessorai**

Bár a 18. század előtti magyarországi könyvkultúráról tájékoztató dokumentumok feltárása az utóbbi évtizedekben igen jelentős eredményeket ért el, a 16. századi magyar nők könyveiről továbbra is meglehetősen kevés forrás ismert.¹ Ezért indokolt felhívni a figyelmet arra az Isocrates-kötetre, amelyet Révay Mártonné Esterházy Zsófia (1578–1620) látott el possessor-bejegyzéssel, s amelynek kötése is részletes leírást érdemel.²

A kiváló attikai szónok, Isocrates (i. e. 436–338) műveit a 16. században Európa-szerte sokan tanulmányozták. Művei így e században nemcsak eredeti nyelven, hanem számos fordításban kerültek forgalomba.³ A filológus hajlamú és képzettségű bázeli nyomdász, Johannes Oporinus az 1540-es évektől kezdve többször kiadta műveit Hieronymus Wolf latin fordításával és kommentárjával. Így jelent meg Esterházy Zsófia Isocrates-kötete is 1571-ben, de már nem Oporinus, hanem utódai — Balthasar Han és a Gemusäus testvérek — kiadásában, „ex officina Oporiniana” cégjelzéssel.⁴

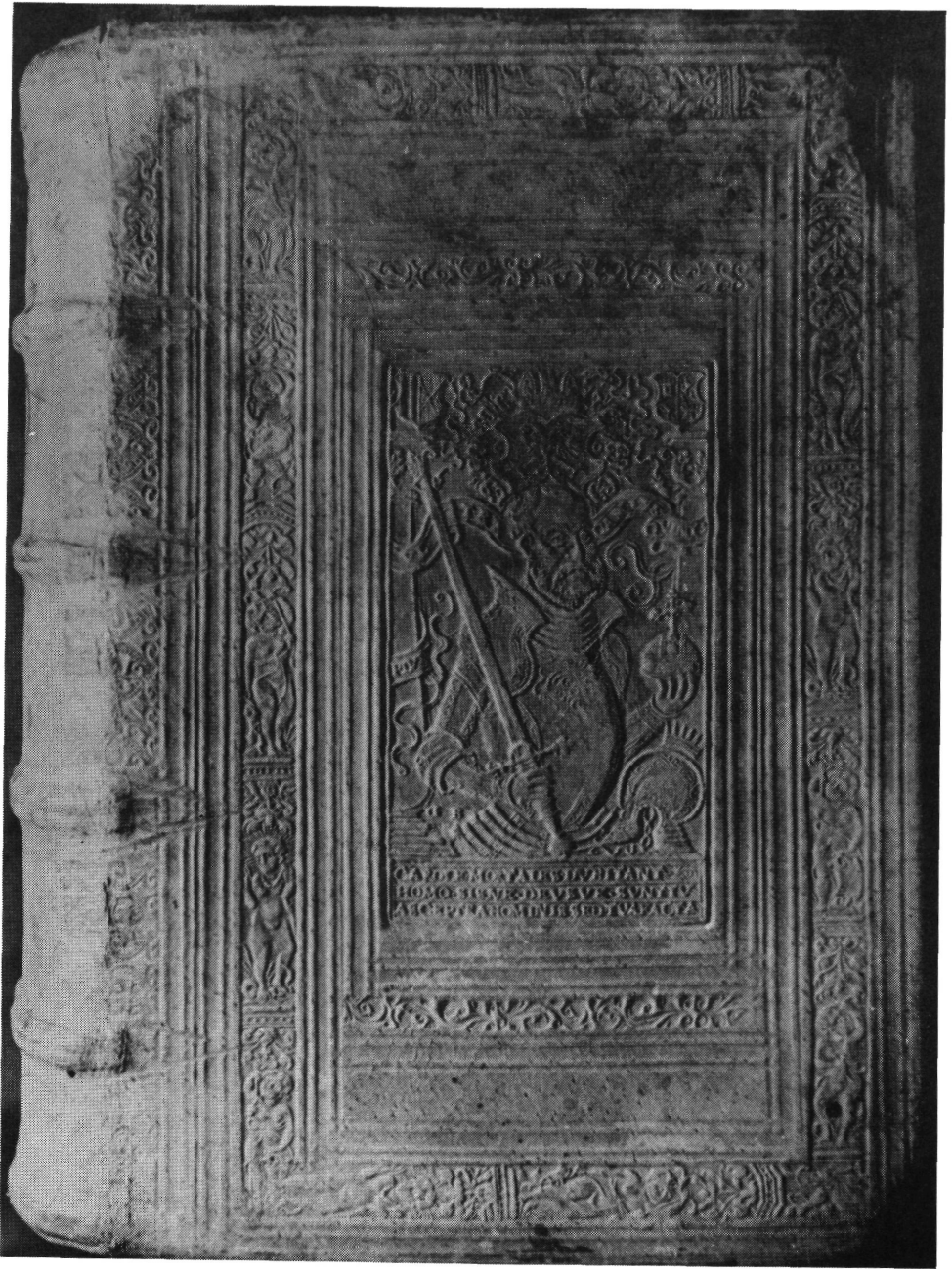
A könyv címleírása: ISOCRATES: *Hapanta. Scripta, quae quidem nunc extant, omnia.* (Trad., comment. Hieronymus Wolf.) — Basileae, ex officina Oporiniana, 1571. — 8° [16] 1121 [61] pp., sign. typogr.

¹ A forrásmunkák közül itt csupán néhányra hivatkozunk: HOFFMANN Edith *Régi magyar bibliofilek* című munkájának WEHLI Tünde kiegészítéseivel és szerkesztésében kiadott hasonmás kiadására. Bp. 1992., a magyarországi magángyűjteményekről közreadott *Könyvtártörténeti Füzetek* I–VII. kötetére. Szeged, 1981–1990., valamint a *Magyarországi magánkönyvtárak* I–II. kötetére. Szeged, 1986., 1992. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 13, 13/2. Szerk.: KESERŰ Bálint.)

² Országos Széchényi Könyvtár, Ant. 3192.

³ HOFFMANN, S. F. W.: *Bibliographisches Lexicon der gesammten Literatur der Griechen.* 1–3. Leipzig, 1838–1845. Neudruck: Amsterdam, 1961. II. 471–489.

⁴ Oporinus képzettségéről és kiadói politikájáról l.: SOLTÉSZ Zoltánné: *Johannes Oporinus bázeli nyomdász magyar vonatkozású és eddig meghatározatlan nyomtatványai* = MKsz 1982. 314–322.

Révay Mártonné Esterházy Zsófia Isocrates-kötetének első kötéstáblája

Soltész – Velenczei – W. Salgó I 68.⁵ VD/16 I 404.⁶

A könyv kötése: kaszrozott papírtáblán vaknyomásos fehér disznóbőr, két portréval. Méret: 195 × 125 mm.

Az előtáblán többszörös vaknyomásos vonalkeretben a „Gyermek-Jézus három puttóval” elnevezésű görgetővel előállított (9 mm széles) keretdísz.

Haebler⁷ I. 37. I. B/6.

Az újabb vaknyomásos vonalkeretek fent és lent előbb egy üres mezőt, majd egy levélornamentikával díszített, keskenyebb mezőt zárnak közre. A középmezőben préslemezről nyomtatva V. Károly császár jobbra néző portréja. A kép más alatt három sorba szedve az alábbi szöveg:

„CAROLE MORTALES DVBITANT // HOMO SISNE DEVSVE SVNT TV/ A SCEPTRA HOMINIS SED TVA FACTA/.”

A felső két sarokban a római birodalom címerei, balra lent az oszloplábazat mellett G. B szignó.

87 × 49 mm. Haebler I. 37. I. Platten A/5.

A hátsó tábla díszítése csak annyiban tér el az előtáblától, hogy más portré van a középmezőben és az előtáblán üres, szélesebb, külső mezőt itt két egyesbélyegzővel kialakított szimmetrikus dekoráció tölti ki.

A középmezőben János Frigyes (a Nagylelkű) szász választófejedelem (1503 – 1554) balra néző portréja. Alatta három sorban az alábbi felirat:

„VICT⁹ ERAS ACIE FIDEI CONSTAN // TIA TANDEM VICTOREM ANTE HO // MINES FECIT ET ANTE DEVM.”

A felső két sarokban a választófejedelmek címere (két kard) és a szász címer. Balra az oszlopon G, jobbra B. szignó. A bal oszlopon a G betű felett keresztel kombinált MV szignó.

90 × 48 mm. Haebler I. 37. I. Platten A/III.

A négy bordás gerincen vaknyomásos levéldekoráció.

A János Frigyes szász választófejedelem képmásán feltüntetett MV szignó a préslemez metszőjének a mesterjegye. Husung szerint az igen termékeny mester az 1565 körül Wittenbergben működő Matthias Urban pecsétvésővel, vagy az ugyanitt 1580-ban elhunyt Martin Unger pecsétvésővel lehetett azonos.⁸ Több változatban használt szignója számos wittenbergi könyvkötő mun-

⁵ SOLTÉSZ, Elisabetha – VELENCZEI, Catharina – W. SALGÓ, Agnes: *Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur*. Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae. I–III. Bp., 1990.

⁶ *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*. Hrsg. von der Bayerischen Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. Hrsg. Irmgard BEZZEL. Stuttgart, 1983.

⁷ HAEBLER, Konrad: *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts*. Unter Mitwirkung von Dr. Ilse SCHUNKE. I–II. Leipzig, 1928–1929.

⁸ HUSUNG, Max Joseph: *Bucheinbände aus der Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin*. Leipzig, 1925. 28.

káin szerepel. Széles körű kapcsolataihoz új adalék, hogy nem csak a Haebler által említett wittenbergi könyvkötőkkel, hanem a G. B. szignót használó wittenbergi mesterrel is üzleti összeköttetésben állt.⁹ Kitűnő technikájú metsző volt, amint azt az Ant. 3192 jelzetű kötetünk finom kidolgozású két portréja is tanúsítja.

A wittenbergi könyvkötők hosszú ideig díszítették köteteiket az egymással egy életemben át szemben álló V. Károly és János Frigyes portréival. Konrad Haebler 1929-ben publikált munkája 33 különböző méretű és kivitelű V. Károly-képmást tart számon.¹⁰ Ezek egyik szép változatát Emil van der Vekene publikálta a luxemburgi nemzeti könyvtár állományából.¹¹ A Wittenbergben különösen tisztelt János Frigyes szász választófejedelemről még több portré készült a könyvkötők számára.¹²

Ant. 3192 jelzetű kötetünk kötését a G. B. mesterjegy szerint Gregor Bernutz wittenbergi könyvkötő készítette. Valószínűleg testvére volt annak az Andreas Bernutz nevű wittenbergi könyvkötőnek, aki az 1547. évben egyházi hivatalt vállalt.¹³ Gregor Bernutztól az 1560-as évektől kezdve ismertek kötések. A jól felszerelt könyvkötőkhöz tartozott: színvonalas görgetőkkel és mintegy 20 préslemezzel díszítette munkáit. Ez utóbbiak közül csak néhányon szerepel az MV szignó, de a lemezek stílusa és finom kidolgozása alapján valószínű, hogy számos lemezét a tehetséges MV metszőtől szerezte be.¹⁴ Gregor Bernutz 1573. június 4-én halt meg.¹⁵

Haebler két további olyan kötetet említ, amelyeken Gregor Bernutz az V. Károlyt és János Frigyest ábrázoló préslemezeit használta fel.¹⁶ Nyilván több hasonló módon kialakított kötése készült. Isocrates-kötetünk kötése tehát egy kedvelt 16. századi kötéstípushoz tartozik, s egyik jellegzetes emléke a 16. századi német reneszánsz könyvkötők művészetének.

Kötetünk nem sokkal megjelenése után, még a 16. században került Magyarországra, amint azt a címlapra írt első possessor-bejegyzés tanúsítja: „Ex libris Comitissae Sophiae Ludovicae Amaliae Wilhelminae Crescentiae Esterházy de Galántha.” E sorokat Esterházy Ferenc pozsonyi alispán és Illésházy

⁹ HAEBLER: *i. m.* I. 469.

¹⁰ *Uo.* II. 444–445.

¹¹ VEKENE, Emil van der: *Bemerkenswerte Einbände in der Nationalbibliothek zu Luxemburg*. Luxemburg, 1972. 58.

¹² HAEBLER: *i. m.* II. 446–447.

¹³ HAEBLER: *i. m.* I. 38.

¹⁴ *Uo.* I. 36–39., II. 302–303.

¹⁵ SENF, Max: *Die Wittenberger Buchbinder im 16. Jahrhundert* = *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1911. (28. évf.) 211.

¹⁶ HAEBLER: *i. m.* I. 37.

Zsófia 1578. október 29-én született Zsófia nevű leánya írta, mégpedig nyilván 1599. február 14-én kötött házassága előtt.

Isocrates művei számos 16. századi magyar könyvgyűjteményben megvoltak. Zsámboky János könyvjegyzéke¹⁷ hét, Oláh Miklós ma ismert kötetének jegyzéke¹⁸ négy Isocrates-kötetet említ. Két Isocrates-mű szerepel a neves humanista Johann Dernschwam könyvtárának jegyzékében.¹⁹ Volt Isocrates-kötete Mossóczy Zakariás nyitrai püspöknek,²⁰ 1592. évi könyvjegyzéke szerint Brutus János Mihály történetírónak,²¹ 1610-ben Thurzó György nádornak²² s ugyancsak a 17. században Forgách Zsigmond Ádám Zemplén megyei birtokosnak.²³ A felsorolás természetesen folytatható lenne, de lényegesen aligha módosulna az a következtetés, hogy magángyűjteményeikben elsősorban neves tudósok és humanista műveltségű könyvgyűjtők őriztek Isocrates-kiadásokat.

Isocrates-kötetet birtokló más 16. századi magyar nőről nincs tudomásunk. Esterházy Zsófia viszont fontosnak tartotta, hogy possessor-bejegyzéssel lássa el Isocrates-kiadását. Életéről, művelődési lehetőségeiről és igényeiről vajmi kevés tudható. Révay László *Naplója*²⁴ és Esterházy János családi krónikája²⁵ csak az alapvető biográfiai adatokat jegyezte fel róla. Szülei nyolcadik gyermekeként 1578. október 29-én született. Nem egészen húsz évesen, 1598. január 12-én volt kézfogója Trencsén várában Révay Mártonnal, lakodalmukat pedig 1599. február 14-én Galántán tartották. 42 éves korában, 1620. május 7-én, Trebosztón halt meg.²⁶

¹⁷ *Die Bibliothek Sambucus*. Katalog. Nach der Abschrift von Pál GULYÁS. Hrsg.: István MONOK. Bibliogr.: András VARGA. Einleitung: Péter ÖTVÖS. Szeged, 1992. Nr. 820, 970, 1043, 1493/3, 1493/8, 1778, 2588.

¹⁸ SZELESTEI N. László: *Oláh Miklós könyvtáráról*. In: Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Az 1993. január 9–10.-i kolozsvári megemlékezés anyagából. Szerk.: MÓZES Huba. Bp. 1994. 60.

¹⁹ *A Dernschwam-könyvtár*. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Közread.: BERLÁSZ Jenő. Sajtó alá rend.: KEVEHÁZI Katalin, MONOK István. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 12. Szerk.: KESERŰ Bálint.) Szeged, 1984. 234. Nr. 6761, 6764.

²⁰ *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*. Sajtó alá rend.: HERNER János, MONOK István. (Adattár. . . 11.) Szeged, 1983. 467., 458., 460. sz.

²¹ *Uo.* 122. 353–354. sz., 123. 382. sz.

²² *Uo.* 512. és 525.

²³ *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588–1721*. Sajtó alá rend.: FARKAS Gábor, VARGA András, KATONA Tünde, LATZKOVITS Miklós. Szerk.: MONOK István. (Adattár. . . 13/2.) Szeged, 1992. 112. 92. sz.

²⁴ IPOLYI Arnold: *A Révay család naplója 1555–1661*. = Új Magyar Múzeum 1857. (7. évf.) I. köt. 441–449. – DUALSZKY János: *Révay László, Révay Márton és Esterházy Zsófia fiok, naplójából 1600–1655*. = Magyar Történelmi Tár III (1857). 245–254.

²⁵ ESZTERHÁZY János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. Kézirat gyanánt kiad.: ESTERHÁZY Miklós. Bp. 1901.

²⁶ *Uo.* 85.

Esterházy Zsófia nem tipikus könyvgyűjtő hajlamához nyilván a családi és baráti kör szellemi atmoszférája adta az ösztönzést. Apja, Esterházy Ferenc 1533 táján születhetett. A családi krónika nem említi iskolai végzettségét. 1571-ben Verancsics Antal (1504–1573) esztergomi érsek udvarnoká lett. 1571. július 22-i szerződése szerint köteles volt az érseket utazásain elkísérni, az érseki tanácskozásokon részt venni és különböző követségekben eljárni. A művelt humanista, diplomata és történetíró érsek haláláig töltötte be ezt a bizalmi állást, amiből bizonyos mértékig képzettségére és szellemi képességeire is következtetni lehet. Ekkor még nyilván a katolikus, később az evangélikus egyház híve volt. 1579-től Pozsony vármegye alispánja; részt vett az 1588. évi pozsonyi országgyűlésen, katonaként az 1596. évi mezőkeresztesi ütközetben, amelyben István fia életét vesztette.²⁷

Esterházy Ferenc kezdetben szerény vagyona fokozatosan gyarapodott. Az 1560-as évek közepén kötött házasságot Illésházy Zsófiával, Illésházy Tamás Pozsony megyei alispán leányával, aki 1569-ben testvéreivel megosztozott szülei vagyonán. Esterházy Ferenc 1600-ban már a trencsényi és a surányi volt Illésházy-uradalmakra vonatkozóan is örökösödési jogot ruházhatott gyermekeire, 1602-ben pedig Illésházy István ruházta rá és feleségére a dománisi uradalmat. Ezekon kívül voltak birtokrészei más területeken is.²⁸

Esterházy Ferenc élete ennek ellenére nem volt gondoktól mentes, mert 13 gyermeket kellett eltartania. Közülük három — Ferenc, János és az újabb Ferenc — korán meghalt. Ugyancsak fiatalon halt meg vagy tűnt el a már említett István fia is.²⁹

Zsófián kívül másik két leánya is a család rangjához illő házasságot kötött: Magdolna Kubinyi László királyi tanácsos,³⁰ Anna Ipolykéri Kéry János koronaőr felesége lett.³¹

További hat fia közül Farkas előbb Illésházy István majd Thurzó György nádor szolgálatában állt.³² Gábor, Dániel és Pál számos birtokot és bárói címet mondhatott magáénak; életútjukról a családi krónika elég részletesen tájékoztat.³³ Az 1570. május 6-án született Tamás 1590-től a wittenbergi egyetemen tanult, majd Nagymagyaron lett evangélikus lelkész.³⁴ Kürti István lelkésszel

²⁷ Uo. 81–83.

²⁸ Uo. 82.

²⁹ ESTERHÁZY Pál: *Galantai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora*. I–III. Pest, 1863–1870. I. 3–5.

³⁰ NAGY Iván: *Magyarország családai*. V. Pest, 1859. 490.

³¹ ESZTERHÁZY János: *i. m.* 85.

³² Uo. 84–85.

³³ Uo. 87–88, 175–178, 244–247.

³⁴ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. II. Bp. 1893. 1463. hasáb. — ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. 3. jav. és bőv. kiad. Szerk.: LADÁNYI Sándor. Bp. 1977. 182.

magyarra fordította Aegidius Hunnius wittenbergi teológiai tanár *Articulus de ecclesia vera et hujus capite Christo* (Frankfurt a. M., 1596) című munkáját, s azt Illésházy Istvánné Pálffy Katalinnak ajánlotta. A terjedelmes mű *Az igaz anyaszentegyházról és ennek fejről, a Krisztusról* címmel, Illésházy István költségén, 1602-ben Sárváron jelent meg.³⁵

A család nagyságát és tekintélyét megalapító fiú, a későbbi Miklós nádor és jeles író³⁶ az oktatási intézményeiről híres jezsuitáknál tanult Nagyszombatban, Sellyén és Bécsben. Ezt követően nagybátyja, Illésházy István nádor mellett annak értékes könyveit tanulmányozhatta.³⁷ Az 1603-ban készült foglalási jegyzőkönyvben fennmaradt 87 tételes könyvjegyzék szerint Illésházy könyvtárában szép számmal voltak történeti munkák és klasszikus auktorok műveinek kiadásai is.³⁸ E gyűjteményt egyébként nemcsak az Illésházy szolgálatában álló Esterházy Miklós és Farkas, hanem a család többi tagja is ismerhette. A családi szokások ösztönözték tehát Zsófiát arra, hogy saját könyvei legyenek.

Az Esterházyak 16. század végi, 17. század eleji könyveiről azonban ugyanúgy nem tájékoztatnak egykorú adatok, mint Miklós nádor több kastélyában — így Kismartonban, Fraknóban, Lázáron — lévő kisebb-nagyobb gyűjteményeiről. Csupán az I. Rákóczi György által elkobzott regéci várban lévő 14 könyvről tudósít egykorú, 1644-ben készült jegyzék.³⁹ Az említett Esterházyak könyvei közül néhány feltehetőleg a későbbi családi könyvtárakba került. Így Miklós fiának, Pál nádornak abba a közel kétezer kötetes bibliothecájába is, amelyet a herceg a kismartoni ferences rendházban letétbe helyezett.⁴⁰

Esterházy Zsófia Isocrates-kötetét házasságkötése után magával vitte. A nagymúltú Révay-család szklabinai ága a 16. és a 17. században is kitűnő könyvtárral rendelkezett.⁴¹ Zsófia férje, Révay Márton a család trebosztói ágából származott: Révay László és Pálffy Erzsébet fia volt. 1591 – 1619 között Turóc

³⁵ RMK I 378., RMNy 888.

³⁶ TOLDY Ferenc: *Galantai gróf Esterházy Miklós munkái*. Pest, 1852. XCIV. hasáb.

³⁷ ESZTERHÁZY János: *i. m.* 90.

³⁸ *Könyvtártörténeti Füzetek* I. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1981. 45.

³⁹ *Könyvtártörténeti Füzetek* VI. Összeáll.: FARKAS Gábor, MONOK István, NÉMETH Noémi. Szerk.: MONOK István. Szeged, 1989. 48.

⁴⁰ A Kismartonban letétbe helyezett könyvgyűjtemény további sorsáról l. SZELESTEI N. László: *i. m.* 52. — Esterházy Pál fraknoi könyvtárának a 18. században készült 546 tételes jegyzékét l. *Könyvtártörténeti Füzetek* III. Összeáll.: HERNER János, MONOK István. Szerk.: HERNER János. Szeged, 1983. 146. Lelőhely: OSZK Fol. Hung. 2149. — Az Esterházy-család további könyveiről 1718-ban készült 64 tételes jegyzékét l. *Könyvtártörténeti Füzetek* IV. Összeáll.: FONT Zsuzsanna, HERNER János, KATONA Tünde. Szerk.: HERNER János, MONOK István. Szeged, 1985. 146.

⁴¹ Értékes kéziratokat az 1552-től a nádori helytartói tisztet betöltő Révay Ferenc életrajzában Szinyei is említi. Vö. SZINYEI XI. Bp. 1906. 843–844. — Révay Ferenc négy fia — Ferenc, János, Lőrinc és Mihály — padovai egyetemi tanulmányairól l. FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos: *Révai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása 1538–1555*. Bp. 1873. 26–36. — Az 1622. óta Turóc megyei főispán

vármegye alispánja volt, 1630. szeptember 20-án Trebosztón halt meg.⁴² Illésházy Istvánnal jó kapcsolata lehetett, mert a nádor 1605 szeptemberében egy darabon vele kísértette feleségét a várható hadi események elől a biztonságosabb Rózsahegyre.⁴³

Révay Márton és Esterházy Zsófia tíz gyermeke közül az Isocrates-kötetet az elsőszülött László örökölte, amint azt a könyv címlapján lévő „Ex libris Ladislai de Réwa A. 1640.” bejegyzés tanúsítja. Életútja *Naplója* alapján részletesen ismert. 1600. február 7-én a Liptó megyei Madocsányban született. Helyi iskolákban szerzett ismereteit 1619-ben Esterházy Miklós nádor udvarában fejlesztette tovább. 1620-ban Dóczy István kíséretében portai követségben járt. Hazatérése után ismét Esterházy Miklós mellett gyarapította politikai és hadi ismereteit. Több csatában vett részt, de legjobban az 1626. évi Mansfeld elleni harcban tüntette ki magát. Ettől kezdve pályája gyorsan emelkedett: 1632-ben Beczkó vára kapitánya lett; 1635-ben András és Miklós testvérével együtt báróságot nyert; 1648-tól Pozsony kapitánya volt. 1667-ben halt meg.⁴⁴

Az Isocrates-kötet Révay László halála után is a család tulajdonában maradt, amint azt a címlapon olvasható következő bejegyzés tanúsítja: „Ex libris Caroli de Réva.” E possessor-bejegyzést Révay László dédunokája — Révay Boldizsár és Schlossberg Terézia második fia — írta a 18. század közepe táján.⁴⁵ A kötet később is a Révay-család birtokában volt, a címlap verzőjén ugyanis a „BÁRÓ RÉVAY FERENC könyvtára” feliratú pecsét látható. A könyv 1916-ban került az Országos Széchényi Könyvtárba.⁴⁶

Esterházy Zsófia könyvei közül egy további kötet a martini Matica slovenskában maradt fenn. Ez sem vallásos mű vagy magyar nyelvű népszerű széphistoria, hanem Josephus Flavius műveinek 1580. évi frankfurti kiadása.⁴⁷ Hogy egykor ez a könyv is az ő tulajdonában volt, arról későbbi bejegyzés tanúskodik: „Hic Liber Spectat ad Illmam Dominam Comitissimam Sophiam Ludovicam, Amaliam Wilhelminam, Crescentiam Esterhazy de Galantha.” Érdekesen alakult a könyv további sorsa: 1662-ben Haskó Jakab pozsonyi kanonok írta

Révay Ferenc szklabinai könyvtárának 1651-ben készült, 313 tételes jegyzékét l.: MEDNYÁNSZKY Dénes: *Révay Ferenc szklabinai könyvtára 1651-ben.* = MKsz 1881. 336–345. és *Könyvtártörténeti Füzetek* I. 86.

⁴² NAGY Iván: *i. m.* IX. Pest, 1862. 703.

⁴³ Illésházy István Pálffy Katalinhoz intézett 1605. szeptember 23-i levelében ír erről. L.: *Pálffy Kata leveleskönyve. Íratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606.* Sajtó alá rend.: Ötvös Péter. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 30. Szerk.: KESERŰ Bálint.) Szeged, 1991. 151.

⁴⁴ DUALSZKY János: *i. m.* 245–252. — NAGY Iván: *i. m.* IX. 705–706. — SZINNYEI XI. Bp. 1906. 854–856. hasáb.

⁴⁵ NAGY Iván: *i. m.* IX. 696.

⁴⁶ Növedéki naplósám: 131/1916.

⁴⁷ SAKTOROVÁ, Helena – KOMOROVÁ, Klára – PETRENKOVÁ, Emilia – AGNET, Ján: *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej.* Martin, 1993. Nr. 1048.

be a nevét,⁴⁸ majd az Isocrates-kötetet is birtokló Révay Károly tulajdona volt, aki 1751. június 5-én a Josephus Flavius-kiadást a bezckói ferences rendháznak adományozta.⁴⁹

Két szlovákiai katalógusban egyébként több mint húsz olyan könyv szerepel, amely egykor a Révay család tulajdona volt. Közülük itt csak néhány kötetet említünk. A Matica slovenskába került Révay Ferenc 1629-ben birtokolt latin *Bibliájának* (Norimbergae, A. Koberger, 1485) IV. kötete.⁵⁰ A pozsonyi Egyetemi Könyvtár őrzi Révay István tokaji kapitány possessor-bejegyzéssel ellátott ósnyomtatványát: Thomas de Aquino: *Summa theologica* (Norimbergae, A. Koberger, 1496).⁵¹

Esterházy Zsófia fiától, Révay Lászlótól öt kötet maradt fenn a martini Matica slovenskában:

Schedel, Hartmann: *Chronica. Augustae Vindelicorum*, J. Schönsperger, 1497.⁵²

Biblia (Polygl.) Antverpiae, Chr. Plantinus, 1570–1572. E Biblia 1644-ben Révay Lászlóé, 1674-ben fiáé, Révay Eleké volt, aki azt 1691-ben a bezckói rezidenciának adományozta.⁵³

Gothofredus, Dionysius: *Pandectarum Praxeos civilis liber secundus*. Francofurti a. M., apud I. Feyerabend, 1591. 1641-ben Révay László írta be a nevét a kötetbe.⁵⁴

Lauterbach, Johann: *De rebus gestis. . . Friderici Secundi, regis Daniae*. Francofurti, apud J. Wechelum, 1592. A kötetet 1641-ben Révay László, majd Sándor nevű unokája látta el possessor-bejegyzéssel.⁵⁵

Moller, Bernard: *Rhenus et eius descriptio*. Coloniae, apud I. Birckmannum, 1570. A possessor-bejegyzések szerint a könyv 1620-ban Révay Lászlóé, 1674-ben Révay Eleké, majd Sándoré, 1765-ben pedig Révay Xavéré volt.⁵⁶

Révay László felsorolt kötetei között egy korai biblia, két történeti mű és egy-egy földrajzi, illetve jogi munka szerepel, ami tulajdonosuk széles körű művelődési igényeiről tanúskodik. A kötetekből levonható másik következtetés szerint a Révay-család tagjai nemcsak megőrizték az elődeiktől hozzájuk került könyveket, hanem azokat possessor-bejegyzésekkel látták el.

Ez a generációkon át nyomon követhető gyakorlat kétségtávan a könyvek megbecsülésének a jele a Révay-családban. A nemesek egy részéről azonban ugyanez még a 18. században sem állítható. E kérdéssel kapcsolatban itt csak egyetlen adatot említünk. Báró Hellenbach János 1738. április 25-én kelt *In-*

⁴⁸ „Ex Libris Iacobi Hasko. . . Can. Poson. 1662.”

⁴⁹ „Ex Libris Caroli de Rewa obtulit Cořitui Bezcko. Ađ. 1751. die 5. Junij.” – „Conventus Bezckoviensis Ord. Minor. Strict. Observáiae 1751.”

⁵⁰ KOTVAN, Imrich: *Inkunábuly na Slovensku*. (Martin,) 1979. Nr. 256. II. ex. pars IV.

⁵¹ *Uo.* Nr. 1131. I. ex. pars III.

⁵² *Uo.* Nr. 1043. II. ex.

⁵³ SAKTOROVÁ – KOMOROVÁ – PETRENKOVÁ – AGNET: *i. m.* Nr. 166.

⁵⁴ *Uo.* Nr. 793.

⁵⁵ *Uo.* Nr. 1128.

⁵⁶ *Uo.* Nr. 1388.

ventárium

ventáriuma az ékszerek, ruhák, lószerszámok, szőnyegek felsorolása után a 4. láda tartalmát a következőképpen sommázza: „Egy rakás régi könyv, aki nem sokat ér”.⁵⁷ Egy vagyonleltárban ez a megjegyzés természetesen úgy is értelmezhető, hogy a régi könyvek forgalmi értéke meg sem közelítette az ékszerekét s egyéb drága vagyontárgyakét. Az a tény azonban, hogy az *Inventárium* készítői még darabszám vagy téma szerint sem vették számba a köteteket, inkább a könyvek iránti érdektelenségről tanúskodik.

Köztudott, hogy a 16–17. századi magyar nemesi családokban igen vegyes volt a műveltségi szint és az életforma. Esterházy Zsófia két kötetének ismertetése a művelődési igényeiről és könyvszeretetéről eléggé ismert Esterházy- és Révay-család könyvkultúrájához szolgáltat újabb adalékokat. Olvasmánytörténeti szempontból elsősorban arra hívja fel a figyelmet, hogy ezekben a művelt családokban már a nők sem csupán vallásos vagy szórakoztató könyveket olvastak, hanem — többek között — Josephus Flaviusnak a Jeruzsálem pusztulását (i. u. 70) szemtanúként leíró és a zsidó nép történetét összefoglaló, több nyelvre lefordított, népszerű műve iránt is érdeklődtek.

Esterházy Zsófia talán fiútestvérei tanulmányainak és olvasmányainak hatására vonzódott a Magyarországon is jól ismert Isocrates és Josephus Flavius műveire. A könyvgyűjtő férfiak példáját követte abban is, hogy köteteket possessor-bejegyzéssel látta el. A martini kötet tanúsága szerint sajnos nem minden esetben, s ez megnehezíti további kötetek felismerését. A most tárgyalt két könyve azonban önmagában is értékes adalék a 16–17. századi olvasmány- és művelődéstörténeti kutatás számára.

SOLTÉSZ, ELISABETH

Der Einband und die Besitzer der Isocrates-Ausgabe Zsófia Esterházy, der Frau von Márton Révay

Über die Bücher der ungarischen Frauen des 16. Jahrhunderts sind ziemlich wenige Angaben bekannt. Der Aufsatz berichtet über eine Isocrates-Ausgabe (Basel, 1571) aus dem Bestand der Széchényi Nationalbibliothek (Signatur: Ant. 3192), in der der Besitzeintrag Zsófia Esterházy (1578–1620) zu lesen ist. Der Einband des Buches — mit den Porträts des Kaisers Karl V. und des sächsischen Kurfürsten Johann Friedrich (1503–1554) — stammt von dem Wittenberger Buchbinder Gregor Bernutz (gest. 1573).

In ungarischen Bücherverzeichnissen kommen Isocrates-Ausgaben bereits in dem 16. Jahrhundert ziemlich oft vor. Ihre Besitzer waren aber fast ausnahmslos bekannte Gelehrte und humanistisch gebildete führende Persönlichkeiten. Zsófia Esterházy bildet in dieser Beziehung eine Ausnahme.

Sie ist am 29. Oktober 1578 als achtes Kind Ferenc Esterházy und Zsófia Illésházy geboren. Der Vater war vom Jahr 1579 an der Vizegespan des Komitats Preßburg, der das anfangs nicht bedeutende Familienvermögen fortlaufend vermehren konnte. Einige seiner Söhne verbrachten Jahre im Hofe der Palatine István Illésházy und György Thurzó. Seine Söhne, Miklós Esterházy — der spätere Palatin Ungarns — und der in Wittenberg studierte Tamás waren auch literarisch tätig. Die Studien und die Bü-

⁵⁷ Országos Levéltár P 566. II. osztály, XLVII. 19. csomó, Fol. 37 verzó.

cher ihrer Brüder dürften auch auf die geistige Entwicklung Zsófia Esterházy's eine bedeutende Wirkung ausgeübt haben.

Nach ihrer Eheschließung (14. Februar 1599) mit Márton Révay, dem Vizegespan des Komitats Turóc brachte Zsófia Esterházy die Isocrates-Ausgabe mit sich. Nach ihrem Tod (7. Mai 1620) war der erstgeborene Sohn, László Révay der Besitzer des Buches, das von der Familie Révay bis zum 20. Jahrhundert aufbewahrt wurde. Es kam 1916 in den Besitz der Széchényi Nationalbibliothek.

Der Aufsatz weist auch darauf hin, daß von Zsófia Esterházy ein weiteres Buch, eine Josephus Flavius-Ausgabe (Frankfurt a. M., 1580) in Martin, in der Matica slovenská aufbewahrt ist. Ihre beiden Bücher zeugen davon, daß die gebildeten ungarischen Edeldamen bereits in dem 16. Jahrhundert nicht nur religiöse und unterhaltende Bücher gesammelt hatten.